

Ивана АРИТОНОВИЋ

ДРУШТВЕНИ ПОЛОЖАЈ ЖЕНА У СРБИЈИ У ДОБА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ*

Апстракт: У раду је описан друштвени положај жена у Србији у доба Краљевине Југославије. Наведени временски исечак је од великог значаја, јер су жене тада предузеле видљиве кораке на путу еманципације. Најпре је описана расправа о друштвеном положају жена у Европи, како би место српске жене у поменутом временском оквиру било јасније. Затим је описан друштвени положај жена у Србији, у урбаним и руралним срединама, као и на Косову и Метохији – једном од најмање развијених делова Краљевине Југославије. Опису друштвеног положаја жена приступљено је са општег/друштвеног, мезо и микро нивоа. Резултати упућују на различит ниво еманципације жена на нивоу град-село, центар-периферија. Иако у Краљевини Југославији нису добиле право гласа, жене се јесу избориле за низ промена у приватној, образовној и сфери рада. Избориле су се за промену друштвеног положаја, која није могла бити враћена на пређашње стање.

Кључне речи: друштвени положај жена, Краљевина Југославија, еманципација.

1. Увод

Предмет рада је жена у првим деценијама 20. века. Наведени временски исечак је од великог значаја, јер су жене тада предузеле видљиве кораке на путу еманципације. У раду скрећемо пажњу на положај жена у Србији за време Краљевине Југославије. Рад је,

---

* Рад је написан у оквиру пројекта *Духовне појаве и стваралаштво српског народа на Косову и Метохији од XV до XX века* (број 148020), који је одобрило и финансира Министарство науке Републике Србије.

пре свега, замишљен као допринос истраживању положаја жене, из угла историјске социологије.

У циљу описа промена положаја жена на друштвеном нивоу, истраживању је приступљено из угла свакодневног живота. Свакодневни живот се односи на аутономију особе и на њен однос према јавном животу. Приватна/свакодневна сфера је традиционално повезивана са женом и њеном делатношћу у кући. Друштвени чиниоци утицали су на процесе освајања приватности, најпре на примарном-породичном, затим на ширем друштвеном нивоу, као и на процесе искорачивања жена у јавну сферу.

Живот у Србији између 1914. и почетка 90-их година 20. века испуњен је низом политичких и идеолошких противречности. То се нарочито односи на време између 1918. и 1941. године. Тада је, на истраживаном простору и ван њега, основана Краљевина Југославија, земља у чијим оквирима су се нашли Срби и други јужнословенски народи. Њено становништво, неуједначеног културног, друштвеног, језичког и верског идентитета, између два светска рата, мада и касније, претежно се бавило пољопривредним пословима. Зато су процеси еманципације започели са закашњењем у односу на развијене европске земље. Процеси еманципације и модернизације представљали су изазов, пред којим родно освешћене жене нису устукнуле. Овај рад, највећим делом, посвећен је управо таквим женама и борбама које су оне водиле, у културно-вредносној сфери, како би оствариле своје циљеве и помериле границе опште перцепције и жена и мушкараца.

1.1. Расправа о друштвеном положају жена у Европи кроз историју

Европска историја сведок је дуготрајне борбе различитог тумачења речи *мушкост* и *женскост*, као и различитог поимања мушкараца и жена уопште. Хронолошки посматрано (библијска Ева, грчка Пандора...), јасно је да су жене биле представљене као мање вредне или као непотпуни мушкарци.¹ Сматра се да је из такве перцепције жена од стране мушкараца произашла прва у историји позната феминистичка револуција, „која је започела у Хеллади Еурипидом и врхунац достигла са женским ослободилачким покретом у Риму“.² Након тога на *сцену* ступа хришћанство које, као једну од основних, износи идеју о безгрешном зачећу девице

¹ Амори де Рјенкур, *Жена и моћ кроз историју*, Београд, 1988, 5.

² Исто, 5.

Марије која рађа Бога Сина. Хришћанска синтеза мушког и женског, посматрано из данашњег угла, прекинута је:

1. реформацијом – када је хришћанство враћено чистој патријархалности *Старог завета*;
2. ренесансом – која представља раскид са средњовековним хришћанским мишљењем, зарад повратка грчко-римској мисли и *рацију*, чиме је *жртвовано симболичко* мишљење.³

Са горенаведеним одређењем слажу се и други аутори (Бок, 2005), који истичу да извори спора потичу из средњег века, али да су свој јаснији облик добили у доба ренесансе и просветитељства, када је најпре расправљано о томе шта жене и мушкарци јесу, а шта би требало да буду.⁴ Расправа је обиловала низом објашњења, како из пера мушких тако и из визуре женских аутора. Није тешко претпоставити да су женски аутори говорили у корист жена, док су мушки били подељени на мизогине и филогине. Женски гласови су, у поређењу са мушким, у мањини, али је њихов одјек у историјском контексту неизбрисив.

Реч *феминизам* први пут се јавља почетком 19. века, у Француској, у речнику *Robert* 1837. године, у којем пише да је феминизам „доктрина чији је предмет ширење права и улоге жена у друштву“.⁵ Реч је први пут употребио Шарл Фурије. У Француској буржоаској револуцији жене су учествовале у оружаним одредима, у помоћним војним службама и женским клубовима. Тада су од Уставотворне скупштине тражиле право гласа, право на једнако школовање и изједначавање са мушкарцима у грађанским правима.⁶ „На енергичније захтеве феминисткиња за једнаким правима, револуционарни вођи одговарали су све гласнијим изражавањем властитог антифеминизма“.⁷ Ова права жене тада нису добиле, али јесу започеле борбу, која више није могла бити угушена.

У индустријској револуцији наилазимо на велики број апсорбованих жена, које су лишене средстава за живот. Услед укидања кућних заната и радиности, број запослених жена, али и деце, стално је растао. „За фабриканте оваква радна снага је била рентабилнија јер је слабије плаћена, а утицала је и на смањивање над-

³ Исто.

⁴ Исто, 13–14.

⁵ Michel, 1980, цитирано према: Неда Божиновић, *Женско питање у Србији у 19. и 20. веку*, Београд, 1996, 7.

⁶ Амори де Рјенкур, нав. дело, 248, Неда Божиновић, нав. дело, 7.

⁷ Амори де Рјенкур, нав. дело, 249.

ница мушкараца“.⁸ Сурова експлоатација радника и радница изазвала је оштру критику капиталистичког начина производње, а тиме и критику политичких система тога доба. Отуда је у 19. веку све већи број мислилаца јавно пропагирао *укидање ропства* жена, указујући на видове угњетавања жена и ускраћивање њихових елементарних људских права. Шарл Фурије критички је писао о сексуалном угњетавању жена и о њиховом положају у друштву: „Мењање једне историјске епохе може се увек одредити сразмерно напретку жена ка слободи, јер се у односу жене према човеку, слабога према једнакоме, најочитије јавља победа људске природе над бруталношћу. Ступањ женске еманципације јесте природна мера опште еманципације“.⁹ У другој половини 19. века до извесних промена долази, пре свега, у Француској, Енглеској, Немачкој, Пољској. Флора Тристан, пропагирајући идеју организовања радника и радница, у *Радничкој унији*, износи и посебне захтеве жена: једнако право на рад, право на једнако морално, умно и професионално образовање, изједначавање жена и мушкараца у породици и браку, право на развод брака, право на једнаке наднице за једнак рад. Покрет жена коначно је оживео 1848. године, у више земаља. Жене су биле све храбрије у својим иступањима и захтевима. Колико год наилазиле на отпор и на негативне одговоре, нису одустајале. У Енглеској је о томе писао Џон Стјуарт Мил у књизи *Потчињеност жена*, затим је 1866. године јавно подржао петицију жена за право гласа, да би 1867. године поднео захтев да се жене уведу у бирачке спискове. У Немачкој, Пољској и у другим европским земљама женски покрет је био под утицајем либералних теорија. У земљама попут Италије, Мађарске, Србије, уз национално-ослободилачке покрете јављају се и покрети жена.¹⁰

Данас, на почетку 21. века, свест о кризи односа међу половима постала је сасвим јасна, и према неким ауторима¹¹ представља најзначајнији елемент у свеопштој кризи савремене цивилизације. Историјски исход културне револуције, која се одиграла у 19. веку, био је развој модерне науке, чије су последице индустријска револуција, урбанизација и пропаст проширене породице. Наведени чиниоци условили су раздвајање полова и нараштаја и изазивали, између осталог, феминистичку побуну. Побуна је добила на снази када је „огroman број средњокласних жена искључен из

⁸ Неда Божиновић, нав. дело, 9.

⁹ Исто, 11.

¹⁰ Исто, 14.

¹¹ Амори де Рјенкур, нав. дело, 9.

радног процеса и унижен до степена пуког статусног симбола, са свим осујећењима и губитком правог идентитета које то стање собом доноси¹². Жене су своја права у Европи добиле тек када је то, за индустријалце, постало економски исплативо. Са дефицитом мушкараца (током Првог светског рата), када је послодавцима била потребна нова радна снага, жене су добиле радни однос.¹³

Према Е. Хобсбауму, преображаји који су се догодили између 1914. и раних 90-их година довели су до „распадања старих образаца социјалних односа међу људима уз које иде пуцање веза између генерација, што ће рећи између прошлости и садашњости“.¹⁴ Те су последице, како истиче, највидљивије у развијеним земљама Запада, у којима је рођена идеја о индивидуализму, једна од фундаменталних идеја модерног доба.

Данашња криза односа међу половима могла би се превазићи „једино ако се одигра темељна културна промена и један потпуно нов систем вредности замени традиционалне вредности, које је западна цивилизација наследила из библијског и хеленског патријархалног врела“.¹⁵ Утолико ће тај систем вредности бити делотворан, уколико се заснива на уважавању различитих особности полова.

1.2. Историјски дисконтинуитет развоја Србије

Велики потреси и промене у 20. веку проузрокују дисконтинуитете у процесу обликовања српског друштва. Након бројних ратова, то данас можемо тврдити. Ратови, различити идеолошки системи, политичка и ратна збивања утицали су на свакодневни живот грађана и грађанки Србије. Њихова приватност мора бити посматрана како из угла социологије, тако и из угла историографије и антропологије.

Узимајући у обзир циљ нашег рада (сагледавање друштвеног положаја жена и њихова борба за родну равноправност), постаје јасно да је посао обиман. „Оквир је географски исти, али су његове политичке границе биле изразито нестабилне, па је тако свака њихова промена праћена променама система и облика вла-

¹² Исто, 9.

¹³ Папин Јована, *Злостављање статистике*, <http://www.nspm.rs/kulturna-politika/zlostavljanje-statistike.html>

¹⁴ Милан Ристовић, „Од конструкције до деконструкције приватности (и назад) – време, простор, људи, питања“, у: Милан Ристовић (пр), *Приватни живот код Срба у 20. веку*, 2007, 5–29.

¹⁵ Амори де Рјенкур, нав. дело, 10.

сти и свим што је из тога проистицало, укључујући и утицаје и мешање државе и њених институција у области приватности.¹⁶ То је један од разлога због којих је ауторка усредсређена на период Краљевине Југославије, испуњен променама које утичу и на наредне генерације жена и мушкараца на простору Србије.

1.3. Основна периодизација историје жена на просторима бивше Југославије

Током 20. века идентификована су четири основна хронолошка периода у историји жена. Уколико као почетну маркирамо 1918. годину, а као завршну сам крај 20. века, према Смиљани Ђуровић,¹⁷ препознајемо четири периода:

1. период државе настале након Првог светског рата, познатије под називом Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца / Краљевина Југославија; трајала је од 1918. до 1941. године;
2. период Другог светског рата који је, на овом простору, трајао од 1941. до 1945. године;
3. време социјалистичке Југославије;
4. последња деценија 20. века, тзв. транзиција.

Јасно је да се задржавамо на првом периоду наведене периодизације. Основни концепт којим смо вођени у раду јесте концепт свакодневног живота. Њиме се може повезати међудејство нивоа макро (глобални), мезо (институционални и породични) и микро (појединац).¹⁸ Анализу друштвене условљености односа између полова у доба Краљевине Југославије конципирамо тако да садржи три аналитичка нивоа:

1. општи – друштвени (друштвени систем посматран из родне перспективе);
2. мезо ниво (породица, домаћинство, (не)присутност жена у јавној сфери рада, образовање, занимање, место становања (град/село, центар/унутрашњост), брачно стање);

¹⁶ Милан Ристовић, нав. дело, 11.

¹⁷ Смиљана Ђуровић, „Историја жена – општа методолошка разматрања са освртом на југословенски историјски простор у 20. веку“, у: *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века*, 2. Положај жене као мерило модернизације, Институт за новију историју Србије, Београд, 1998, 539–540.

¹⁸ Концепт свакодневног живота срећемо код многих иностраних (Маркузе, Лефевр, Фуко, Гиденс, Бурдје), али и домаћих социолога (Спасић, Милић, Голубовић, Благојевић, Пешић, Вујовић). Види Милетић-Степановић, 2006: 13.

3. микро ниво (жена као личност).¹⁹

На општем нивоу, Први светски рат, на српску популацију оставља неизбрисив траг у броју жртава (1.247.435).²⁰ Патријархат, дубоко укореван на простору Србије, и даље је постојао, али је његов облик полако требало мењати или прилагодити постојећим друштвеним условима, будући да су у ратном периоду жене издржавале породицу, обављале бројне послове и заправо сву одговорност преузеле на себе. Чини се да више нису желеле да свој положај унизе на предратни ниво. О томе сведоче женска удружења, основана након рата, чији је циљ био борба за равноправност полова и добијање општег права гласа.

И на мезо нивоу долази до промена, иако не истом брзином у свим деловима Србије. Најпре су промене видљиве у Војводини и Београду, да би се касније прошириле на остале делове земље. Чини се да су, на самом крају, *стидљиво ушетале* и на простор Косова и Метохије. На овом нивоу, већа је присутност жена у јавном животу, у образовним институцијама, у стваралачкој интелигенцији и уметности.

На микро нивоу жене су себе, али и мушкарце и друштво у којем живе, почеле да посматрају из друге перспективе. Присутност те перспективе била је очигледнија у урбаним срединама (Београд, Нови Сад и Суботица), него у паланкама и селима; без обзира на то промене су биле уочљиве.

2. Жене у Краљевини Југославији

Краљевина Југославија била је држава која се развијала под европским утицајима. Први светски рат је убрзао започети процес изласка жена на јавну сцену. Процес је обухватао низ појава: знатније образовање и запошљавање жена, промену демографских образаца и модела односа између полова, а после мукотрпне борбе и политичку равноправност жена.²¹ На такве кораке жене су оснажене, јер су у рату преузимале и улогу мушкарца, и то у области привреде, вођења целог домаћинства, као и на фронту, најчешће

¹⁹ Анализа је конципирана по узору на књигу *Насиље над женама у Србији на размеђи миленијума*, Види Милетић-Степановић.

²⁰ Податак је изнет на конференцији мира у Паризу. Наведени број тада је представљао 28% укупног становништва Србије. Види: <http://www.srpskapolitika.com/Tekstovi/Analize/2008/latinica/135.html>.

²¹ Предраг Марковић, „Место жене у јавном мњењу Београда 1918–1965“, у: *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века, 2. Положај жене као мерило модернизације*, 1998, 373.

радећи као болничарке. Последица ових процеса је другачије поимање себе и сопственог живота.

Као и у другим европским државама, борба за еманципацију жена у Србији почела је у другој половини 19. века. То је период оснивања првих женских удружења, чији је циљ био борба за политичку и законску једнакост. Удружења наилазе на подршку, али и на оспоравања. Након рата женски ангажман постаје много јачи, посебно у сфери јавног и приватног живота.

Под снажним утицајима урбанизације, поделе и специјализације рада, појавом нових техничких уређаја, нових видова забаве, традиционално-патријархална породица полако је губила свој смисао, узмичући пред налетом *модерног* и *новог*.

2.1. Правни положај жена

Традиционално поимање жене и њених основних улога, мајке и домаћице, полако је губило *тежину*. Нова реалност жени је требало да пружи и нове могућности. Према закону Краљевине Југославије, права жена, без обзира на класну припадност, степен образовања и способности, нису била изједначена са правима мушкараца. Оне су, у правном смислу, биле изједначене са малолетницима. Јасно, овакав закон су доносили они који су егзистенцију жене сводили на стереотип традиције.

„У периоду Краљевине Југославије на снази је још био Српски грађански законик из 1844. године, према коме је жена у потпуности била потчињена мушкарцу. Закључењем брака она је губила општу пословну способност и изједначавала се са малолетником“.²² И родитељско право било је на страни мушкарца. У случају развода, мушка деца изнад четврте, а женска изнад седме године живота увек су припадала оцу, што је значило лишавање жене мајчинске улоге. Случај са ванбрачном децом био је обрнут, будући да је сав терет родитељства сносила мајка. „Најпотпунија дискриминација жене спроведена је у наследном праву, према коме су законски наследници умрлог могли да буду само његови мушки потомци“.²³

У јавности су се чули и гласови мушких шовиниста, који су тврдили да такав положај женама уопште не смета. „Оне су задовољне својим положајем, као и тиме што само посредно

²² Радина Вучетић, „Жена у граду – Између резервата приватног и освајања места у јавном животу“, у: Милан Ристовић (пр), *Приватни живот код Срба у 20. веку*, Клио, Београд, 2007, 133.

²³ Исто, 133.

учествују у јавном и политичком животу. То задовољство потиче из тога што југословенске жене живе са мушкарцем у апсолутној хармонији, а нису ни његов објекат, као на Истоку, ни супарник као на Западу²⁴.

Правници су на својим конгресима захтевали законско изједначавање жена, нарочито у наследном праву. Ови захтеви нису услишени све до Другог светског рата.²⁵

Наведени подаци упућују на помисао да су жене пред собом имале тежак и дуг пут испуњен низом препрека од којих је законодавна била веома отежавајућа.

2.2. Жене и рад

Улогу жене у привреди треба посматрати најпре на примеру полне структуре становништва. „Док су жене у укупном броју становништва Србије 1910. године представљале мањину (на 1000 мушкараца је било 937 жена), у послератном периоду тај однос се мења (1921. године на 1000 мушкараца је долазило 1.085 жена, а 1931. године на 1000 мушкараца 1.027 жена)²⁶. Структура становништва према занимањима указује на то да је Србија и пре и после рата била изразито аграрна земља, при чему је удео сељачког становништва 1908. године износио 87,6%, 1921. – 86,8%, а 1931. – 80,37% од укупног становништва Србије.²⁷

Почетком 20. века у Србији се, под утицајем привредног развоја, развијају градови. Осим Београда, који је у 19. веку био једини град са више од 10.000 становника, у 20. веку велики градови постају и Нови Сад, Зрењанин, Суботица, Ниш, Лесковац, Приштина, Крагујевац, Пожаревац, Шабац, Врање и Пирот. Развој градова условио је друштвено раслојавање. То је, између осталог, видљиво на примеру радничке класе, у чијем саставу су биле и жене. Постепено, број припадника радничке класе расте, што доводи и до пораста броја запослених жена.

Версајски уговор из 1919. године женама је гарантовао право на исту зараду, али су право поштовале само владе скандинавских

²⁴ Марковић, нав. дело, 374.

²⁵ Примера ради, сама институција брака представљала је проблем, јер су верске заједнице пружале отпор увођењу обавезности грађанског брака (Марковић, 1996: 374).

²⁶ Милица Миленковић, „Жене раднице у привреди Србије 1918–1929. године“, у: *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века, 2. Положај жене као мерило модернизације*, 1998, 218.

²⁷ Исто, 219.

земаља.²⁸ Положај жена у Србији у свим занимањима био је гори од положаја мушкараца. Често су радиле и по 16 и 18 сати дневно, за наднице које су биле ниже од надница мушкараца.

У Краљевини Југославији наилазимо на стални пораст броја запослених жена, нарочито у текстилној, прехрамбеној и дуванској индустрији, као и пораст броја пољопривредних радница и жена у кућној послузи.²⁹ „Број жена укључених у привреду Србије у периоду од 1923. до 1931. године стално се повећавао. Већ 1926. износио је 14,2% од укупног броја радника. У 1931. години било је укупно 144.637 радника, међу којима 22.391 жена или 15%. У јавним службама и трговини било је укупно 127.005 радника, од којих 20.339 жена, што је чинило 16%“.³⁰ Радна снага Краљевине Југославије тада се брже повећавала из редова жена него мушкараца, „јер су капиталисти града и села радије експлоатисали, где год су то могли, јефтину женску радну снагу“.³¹ Међутим, услед аграрне пренасељености још брже је растао број незапослених жена.

Индустријска грана	Мушкарци Надница дин.	Жене Надница дин.
Текстилна индустрија	Макс. 50 Мин. 10	Макс. 30 Мин. 8
Хемијска индустрија	Макс. 100 Мин. 20	Макс. 50 Мин. 4
Дрвна индустрија	Макс. 50 Мин. 15	Макс. 30 Мин. 10
Индустрија одеће	Макс. 50 Мин. 30	Макс. 40 Мин. 15
Трговачке услуге	Макс. 100 Мин. 27	Макс. 50 Мин. 16,50

Табела 1. Максималне и минималне наднице код мушкараца и жена у индустријским гранама, 1928. године³²

Запослене жене биле су експлоатисане и неравноправне. Као и у осталим европским државама, након индустријске револуције, у текстилним фабрикама, на пример, жене су представљале највећи

²⁸ Исто, 234.

²⁹ Јованка Кеџман, *Жене Југославије у радничком покрету и женским организацијама 1918–1941*, Институт за савремену историју, Београд, 1978, 443.

³⁰ Вучетић, нав. дело, 135.

³¹ Кеџман, нав. дело, 443.

³² Исто, 44.

део радног континента, али им је руководећа позиција била недостижна. Осим тога, женама су била недоступна и одређена занимања – није било жена посланика, министара, судија, конзула. „Положај запослених жена отежавало је неразвијено социјално и радно законодавство, а постојеће прописе, који су штитили жену, послодавци једноставно нису уважавали“.³³ Од укупног броја запослених жена, 75% је издржавало себе и своју породицу, док су жене у истом проценту радиле на најниже плаћеним пословима. Раднице и малолетна лица оба пола, по узору на капиталистичке европске земље 18. и 19. века, биле су најсуровије експлоатисане.

Према попису из 1931. године, 80,37% становништва Краљевине Југославије бавило се пољопривредом, односно 19,63% становништва бавило се непољопривредним занимањима. У индустрији Југославије 1940. године радило је 730.709 радника, од чега 201.052 жене. Још 55.000 жена радило је као кућна послуга.³⁴ Пред почетак Другог светског рата, 67% жена Југославије било је неписмено, а огромна већина њих на селу била је сасвим искључена из друштвено-политичког живота. Без квалификација, жене су биле приморане да раде најтеже физичке послове.

Раднице су у релативно малом броју биле синдикално организоване, али су услед прекомерне експлоатације масовно учествовале у штрајковима, при чему су највећу подршку имале од пољопривредних радница из Војводине. Схватајући шире интересе друштва, и сама држава је настојала да путем законских прописа радницама обезбеди боље услове за живот. „Законску основу за доношење новог радничког законодавства сачињавали су Закон о радњама донет 1910. године и нове уредбе из 1919–1921. године. Законом о заштити и Законом о осигурању радника из 1922. извршено је регулисање односа између послодаваца и радника на новим основама. Регулисано је радно време, које је ограничено на осам часова, основане су Инспекција рада и Берза рада, уведени су раднички повереници и осигурање, обезбеђена је загарантована надница и друго“.³⁵

Модерно радничко законодавство унапређено је ратификовањем конвенција Међународне организације рада, које су потписане 6. децембра 1926. године од стране владе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Те конвенције нарочито су регулисале положај жена. Од тада су жене званично, први пут, третиране

³³ Кеџман, нав. дело, 443.

³⁴ Ђуровић, нав. дело, 540.

³⁵ Миленковић, нав. дело, 224.

равноправно са мушкарцима. „Штавише, предвиђени су случајеви у којима је жена уживала већу заштиту од мушкараца. За све жене је забрањен ноћни рад, а што се тиче жена породиља, законодавац је забрањивао њихово коришћење на било ком послу шест недеља пре и шест недеља после порођаја“.³⁶

Наведене одредбе у пракси су ретко спровођене. Многи послодавци су вршили злоупотребу закона, прилагођавајући их сопственим интересима. Закон се не спроводи у текстилним индустријама, где су жене углавном биле запослене. То је, пред почетак Другог светског рата, условило нове штрајкове. Настали из економских побуда, убрзо су се проширили и на политичку сферу. Са циљем добијања права гласа, организоване су масовне акције, чији је резултат био политичко активирање жена. У организовању и ширењу ових акција 1939. године истакла се Омладинска секција Женског покрета и редакција листа *Жена данас*.³⁷ Ипак, и поред уложених напора, жене нису добиле бирачко право у границама Краљевине Југославије.

У великим градовима, попут Београда, присуство жена, у интелектуалној и културној елити, постајало је све очигледније. У научној елити, пак, било их је веома мало. „Процент студенткиња у Београду, Загребу и Љубљани никада није прелазило 10%. Ако би и биле запослене на универзитету, жене су се најчешће налазиле у звању асистента, доцента или лектора“.³⁸ У основним и средњим школама било је нешто више жена, али ни њихов положај није био на завидном нивоу, будући да је за учитељице и пред Други светски рат важио целибат.

Када размотримо укупан третман жена у радном контингенту Краљевине Југославије, са посебним освртом на простор Србије, укључујући и чињеницу да жене нису имале ни право гласа, јасно је да су биле дискриминисане у свим сферама друштвено-политичког живота. То се, пре свега, односи на тешке услове рада и манифестну дискриминацију коју су трпеле. Ипак, решене да изађу из патријархалног поретка, жене су своје место најпре нашле у привредној сфери, да би касније школовањем и описмењавањем утирале пут сламању традиционално преживелих патријархалних форми. Уласком у сферу занимања, која су превасходно обављали мушкарци, жене су доказале и промовисале своје способности, чиме су охрабривале нове генерације жена на еманципацијске кораке.

³⁶ Исто, 224.

³⁷ Кеџман, нав. дело, 444.

³⁸ Вучетић, нав. дело, 135.

Мушки гласови, који су заговарали повратак жене кући, били су све бројнији и гласнији. Без обзира на то, њихова снага је јењавала пред оствареним резултатима и радним активностима жена. На тај начин жене постају нови социјални фактор, незаобилазан стожер друштва, који треба на адекватан начин вредновати.

2.3. Удруживање жена

Бржи развој робне привреде и успостављање нових друштвено-економских односа условио је излазак жена из уског породичног круга. Тако се повећала потреба за ширим општим и стручним образовањем жена. С друге стране, постојала је бојазан да ће писменост и новостечено образовање бити од разорног утицаја на патријархалне односе који су владали у српској породици.³⁹

Без обзира на отпоре, настављено је са школовањем жена, као и са оснивањем женских удружења. Поменута удружења су пре балканских ратова била искључиво хуманитарног карактера; непосредно пред поменуте ратове, под утицајем међународних женских организација, настаје Српски народни женски савез, који је постављао питање положаја запослених жена. Жене су из приватне сфере почеле да наступају и у јавној.

Временом је учешће жена у јавном животу било све значајније и изазивало је све већу пажњу. Процес женске еманципације, манифестован сигурнијим наступима у друштвеном животу, одвијао се под окриљем многобројних женских удружења. Поред хуманитарних друштава, попут Кола српских сестара, Друштва кнегиње Љубице, Материнског удружења, Српске мајке, Удружења домаћица и матера, жене су почеле да се ангажују и у новонасталим феминистичким организацијама, као што су Алијанса феминистичких друштава у држави СХС, Удружење студенткиња Београдског универзитета, Женска Мала Антанта, Лига жена за мир и слободу, Женска странка, Удружење универзитетски образованих жена.⁴⁰ Борећи се и за право гласа, те су организације шириле феминистичке и пацифистичке идеје.

На јавну сцену најпре су изашле уметнице. Најпознатије међу њима биле су Милена Павловић-Барили, Бета Вукановић, Исидора

³⁹ Мирјана Обрадовић, „Удружење универзитетски образованих жена у Југославији 1927–1941. године“, у: *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века, 2. Положај жене као мерило модернизације*, 1998, 252.

⁴⁰ Божиновић, нав. дело, 113–116.

Секулић, Мага Магазиновић, Зора Петровић.⁴¹ Из године у годину, све више уметница наступало је на изложбама, што је био револуционаран корак, будући да су деценијама и вековима пре тога жене искључиво биле везане за кућу.

Удружење образованих жена за свој главни циљ имало је окупљање универзитетски образованих жена, стварање пријатељских веза у земљи и иностранству, подстицање жена на научни рад, као и материјално и морално помагање у њиховом стручном усавршавању. Поред тога, Удружење је поставило одбрану професионалних интереса универзитетски образованих жена, као и развијање опште просвећености жена.⁴² Треба нагласити да је Удружење деловало у међуратном периоду, па чланице нису желеле политичко ангажовање, већ заштиту достојанства жене у обављању њене професионалне делатности.⁴³

У модернизацијске процесе у Краљевини Југославији укључиле су се и малобројне интелектуалке, по узору на чланице Међународне организације универзитетски образованих жена. Проблем, међутим, треба тражити како у патријархалном поретку који је владао у Краљевини Југославији, тако и у законодавном систему који се споро мењао. „Оно је било одраз закаснелог друштвеног развоја уопште, а посебно застарелих схватања о месту жене у друштву“.⁴⁴ Жена је *de facto* била дискриминисана у односу на мушкарце. То се изнад свега читавало у чињеници да јој је било ускраћено право гласа. С једне стране, на жену се гледало као на стожера породице, мајку која васпитава децу, али с друге стране права су јој ускраћена.

Суочене са таквом реалношћу, интелектуалке су саме започеле борбу за промену незавидног положаја, у којем су се налазиле жене уопште. Најпре су организовале удружење, а затим су започеле процес просвећивања жена. Одржавале су тесну везу са осталим женским удружењима, попут Југословенског женског савеза, Женским покретом, Лигом жена за мир и слободу и Алијансом женских покрета.

Излазак на јавну сцену подразумевао је и оглашавање жена у јавности када се требало борити против конзервативизма и лаж-

⁴¹ Вучетић, нав. дело, 136–137.

⁴² Обрадовић, нав. дело, 255–256.

⁴³ О утицају КПЈ на огранак Удружења у Загребу видети Кеџман, 1978: 279–280.

⁴⁴ Обрадовић, нав. дело, 261.

ног морала, због чега је из основа промењена и сфера интимности жене, односно њен положај у породици и браку.⁴⁵

Са већим бројем факултетски образованих жена, чије се постојање до 30-их година 20. века није могло ни замислити, мењан је стварни положај жена у Краљевини Југославији, односно Србији. Такво фактичко стање обавезало је највише државне званичнике и мушкарце уопште да изнова сагледају положај и улогу жене у друштву.

2.4. Однос према браку, слободној љубави и физичком изгледу жена

Став друштва према питањима мушко-женских односа је у различитим временима и идеолошким системима склон променама. Први светски рат и у наведеној сфери представља прекретницу. Еманципација жене је, између осталог, довела и до повећања броја развода. У односу на период пре Првог светског рата, број развода је повећан четири пута. „На сто склопљених бракова у Краљевини Југославији 1921. било је 4,28% разведених, а 1934. 5,57% (што је било нешто више него у Француској, где је тај проценат износио 5,4%). Највећи број развода био је у Београду – између 9% и 10% 30-их година, а 1939. већ 16,36%“.⁴⁶

У стручним круговима, ови подаци условили су расправу о сврсисходности брака, као и о предностима слободне љубави у поређењу са браком. Чување женске части и чедности, у урбаним срединама, више није био основни приоритет. Брак се све више везивао за полну љубав. То је довело до полемика о слободној љубави, о пропагирању контрацепције, контроле рађања, итд.

Српска православна црква жестоко је реаговала на поменути либерални искорак жена.⁴⁷ Према учењу цркве (теолози пишу о браку, породичним односима, материнству, рађању) требало је да жене и даље поштују каноне донесене у првим вековима православља. Теолози су посебно критиковали *лажну еманципацију жене* у виду *слободне љубави*. Еманципацију је, према њима, требало ограничити на морална и грађанска права, са циљем изједначавања мушкарца и жене. Међутим, политичка улога жене и оснивање женских политичких странака отворено се критикује.

⁴⁵ Вучетић, нав. дело, 139–140.

⁴⁶ Исто, 140–141.

⁴⁷ Радмила Радић, „Ставови о жени у радовима православних теолога“, у: *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века*, 2. *Положај жене као мерило модернизације*, 1998, 117.

Већи број развода теолози су тумачили недостатком религиозног живота. Сматрају да је идеална жена верна супруга, вредна домаћица, добра мајка, патриоткиња, побожна хришћанка и прилежна учитељица.⁴⁸ Таква представа о идеалној жени у Српској православној цркви није се током векова мењала, без обзира на крупне промене за које су се жене избориле у друштву. Тешко је оценити да ли разлог *лежи* само у цркви или и у „подршци“ патријархалне традиције која никада није ишчезла са ових простора.

Реалност је била другачија. Жене су бројним променама додале и промену у физичкој сфери. Изглед жене, не само у југословенском друштву, дуго је био подређен владајућим моралним начелима. Крајем 19. и почетком 20. века, жене су носиле искључиво дуге хаљине. Већ почетком Првог светског рата сукње су постајале све краће. Тај тренд је настављен после рата. Промене у облачењу биле су праћене шминкањем и дотеривањем, који су раније били негативно квалификовани од стране многих у друштву. Истрајношћу, својственој женама у међуратном периоду, жене су се и у сфери дотеривања избориле за то да лепа и дотерана жена постане симбол привлачности и пожељности.⁴⁹

Након промена у спољном изгледу, уследиле су и унутрашње промене, најпре на културном плану, кроз забаве, слободно време, свакодневни живот уопште. Те промене су много очигледније у великим урбаним срединама, будући да је у њима до промена најпре и долазило.

Црква и конзервативци негативно реагују на наведене промене у животу и у понашању жена, проглашавајући их главним кривцем за *суноврат* друштва. Овакви ставови, поред осталог, били су разлог отежане или неостварене еманципације жена у унутрашњости, осуђених на *исконску* улогу домаћице, мајке и радне снаге.

2.5. Жена у сеоској породици

Почетком 20. века у Србији је сељаштво чинило 84,23% становништва, а почетком 1921. године 86,8%, што је више него у било којој другој области Краљевине Југославије.⁵⁰ Ти подаци обавезују нас да пажњу посветимо животу и положају жена на селу.

⁴⁸ Исто, 125.

⁴⁹ Вучетић, нав. дело, 145.

⁵⁰ Момчило Исић, „Приватност на селу“, у: Милан Ристовић (пр), *Приватни живот код Срба у 20. веку*, 2007, 379.

„Због убрзаног продирања капитализма и деобе сеоских породичних задруга у првој половини 20. века, у Србији је преовлађивао ситан и мали посед. На основу пописа 31. марта 1931, чак 24,33% газдинстава располагало је поседом до два хектара, а 37,66% је имало посед између два и пет хектара“.⁵¹ Осим малих земљишних поседа, сељаци су оскудевали у стоци и у пољопривредном инвентару, због чега српска сеоска породица често није могла да задовољи ни најнужније потребе.

Поред сиромаштва, у Србији је почетком 20. века владала неписменост. „У 20. век Србија је ушла са само 15,01% писменог сељаштва, при чему са 1,84% писмених сељанки“.⁵² Ови подаци упућују на ниску просвећеност сељаштва коју је, са сиромаштвом, непосредно диктирао начин привређивања. Отуда је до средине века била потребна издржљива жена коју, осим пољских радова, очекују бројне обавезе: рад у башти, спремање хране, чишћење куће, прање веша, као и неговање деце, старих и болесних. Уз то, жене су махом преле или ткале, користећи преслицу, разбој, итд. Жена није имала право на своју приватност, нити право да о било чему одлучује. Чак ни да напушта своје двориште без надзора. „Сви њени 'изласци', изузев одлазака у варош на пијацу или код лекара, били су одлазак код родбине и то углавном за славу, литије, свадбу, сахрану или у случају болести“.⁵³

Сељанке из имућнијих породица имале су нешто *испуњенији* живот. Чешће су одлазиле код рођака, постављале златне зубе (који су у наведеном периоду били симбол престижа) и имале лепше мараме, гардеробу и накит.

Док су нежењени синови имали право на излазак и провод, девојке су биле под „будним оком“ родитеља и браће. Из куће су излазиле искључиво у пратњи старијих укућана. Услови који су жени постављани пре брака су: послушност, поштење и скромност. Поред тога, сеоска девојка у међуратном периоду, услед економских неприлика и пољопривредне кризе, понекад је била готово предмет трговине. Мираз је био веома значајан приликом удаје.

Удата жена, углавном неписмена и непросвећена, послове у кући је обављала онако како је научила од своје још неписменије мајке. „Кад је кућу чистила, ђубре није увек избацивала, већ га је за вратима покривала метлом. Постељину је ретко проветравала, и то простирући је по трави, која никада није могла бити довољно

⁵¹ Исто, 379.

⁵² Исто, 379–380

⁵³ Исто, 381.

чиста“.⁵⁴ Таква је била подложна бројним празноверицама, које су само продубљивале њен тежак положај и подређеност мушкарцу.

На селу је распрострањено уверење да је жена дужна да слуша и служи мужа, рађа му и негује децу. Отуда је мушкарац у сеоској породици на различите начине настојао да обезбеди покорност своје жене. Свој ауторитет често је одржавао веома грубим односом, и то већ на почетку брачног живота.⁵⁵

Тако унижена, жена на селу била је у тежем економско-друштвеном положају чак и од чланова послуге. Док слуге раде и зараде новац, жена је била у обавези да ради, да рађа и васпитава децу, при чему није имала права да за себе нити своју децу тражи новац за одећу и обућу, иако деца нису била само њена.⁵⁶ Из наведеног следи да жене на селу нису пролазиле кроз процес еманципације ни у једној сфери. Иако су током Првог светског рата доказале сопствену вредност, очувавши огњиште и васпитавајући децу у патриотском духу, након рата биле су у горем положају него икада. О праву на школовање, раду ван куће, праву гласа, на селу није било говора, из чега следи да су жене у градским срединама живеле боље, чак и као припаднице радничке класе.

2.6. Жена на Косову и Метохији у међуратном периоду

У Краљевини Југославији, Косово и Метохија спада у ред најмање развијених области.⁵⁷ Имајући у виду положај жена у сеоским срединама у осталим деловима Краљевине, не треба очекивати да је њихов положај на Косову и Метохији био бољи. На основу ограниченог броја података којима располажемо, настојали смо да опишемо основне црте положаја жена, пре свега Српкиња, на Косову и Метохији у међуратном периоду.

У породици прокреације на Косову и Метохији, жена је била потпуно подређена мужу. Док је он у кући, жена није смела да говори, нити да његово име помиње пред другим људима. „Када су

⁵⁴ Момчило Исић, „Жена у сеоској породици у Србији између два рата“, у: *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века, 2. Положај жене као мерило модернизације*, 1998, 188.

⁵⁵ Неретко, мужеви су и тукли жене, о чему сведоче изреке, попут: „Муж је господар жене и његово је право да је туче“ (Види: Исић, 1998: 193)

⁵⁶ Исто, 196.

⁵⁷ Богумил Храбак, „Статистика избора народних посланика на Косову и Метохији 1920–1939. године“, у: Радмило Петровић (ур), *Прошлост, садашњост и будућност Срба Косова и Метохије*, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 2009, 143.

муж и жена млади, срамота је да иду сами њих двоје, јер би им се смејао свет, ако нема ког старијег уз њих. Срамота је и када говоре међу собом, не само у друштву већ и кући⁵⁸. Жене су у међусобним разговорима имале права да питају само за здравље деце, никако за домаћиново. „Старија жена пита за ’домаћина’, али не именујући га. Тако исто и мушкарци, кад се међусобно питају за здравље, жене не помињу⁵⁹. Жена је била у обавези да мужу буде верна, што за њега није важило. Деца су сматрана очевим старатељством, што спада у домен власти над њима. Рођење мушког детета било је много пожељније од женског.

Подела рада у домаћинству била је строго на мушке и на женске послове, због чега су неретко мушки и женски чланови истог домаћинства подсећали на две групе унутар једне заједнице. То значи да су сви кућни послови били обавеза жена.

Када је о наследном праву реч, синови су наслеђивали имовину. Људи без деце или они са кћеркама били су у незавидној друштвеној позицији, на коју околина није благонаклоно гледала. Отуда су се на Косову и Метохији на почетку 20. века јављале вирцине, жене које су се издавале за мушкарце, наслеђујући при том имовину. Постојале су код припадника свих етничких заједница, па и код Срба.⁶⁰

На основу наведеног, намеће се закључак да је положај жена у породици и друштву на Косову и Метохији био незавидан. Са свешћу о неопходности предузимања мера, зарад промене свог положаја и започињања процеса еманципације, жене су оснивале друштва и удружења, најпре хуманитарног карактера, попут Кола српских сестара.

На југу Србије основано је и прво феминистичко удружење, са идејом постизања правне једнакости мушкараца и жена. Тако су у тзв. Лужној Србији, чији су Косово и Метохија били делови, до краја 30-их година 20. века постојале 44 женске организације, са око 3.400 жена које су активно радиле на подизању свести жена. Тих организација, у поређењу са осталим крајевима Краљевине Југославије, нарочито са урбаним срединама, било је мање, јер је било мање образованих и родно освешћених жена.

⁵⁸ Милутин Фолић, „Друштвени положај жене у Лужној Србији у другој половини 19. и на почетку 20. века“, у: *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века*, 2. *Положај жене као мерило модернизације*, 1998, 201.

⁵⁹ Исто, 201. Иста пракса била је присутна и код Албанаца на Косову и Метохији. Опширније о томе: Ђурић, Слађана, *Крвна освета*, Просвета, Ниш, 1998.

⁶⁰ Исто, 208.

3. Закључак

Пратећи објављене резултате истраживања друштвеног положаја жена у доба Краљевине Југославије, у раду настојимо да приступимо из угла историјске социологије. Није лако извести закључак да ли је до промене друштвеног положаја жена у Краљевини Југославији дошло првенствено због иностраних утицаја и трендова или искључиво услед родне освешћености жена. Одговор, чини се, треба тражити како у иностраним тако и у унутрашњим факторима. Описи друштвеног положаја жена, у урбаним, руралним срединама и нарочито на Косову и Метохији, јасно указују на то да није било лако живети и радити као жена.

На општем, друштвено-правном нивоу показано је да закон Краљевине Југославије жене није изједначавао са мушкарцима. То је узроковало дискриминацију жена, али и мотивисало правнике и школоване жене из урбаних средина да покрену борбу за промену закона, као и добијања права гласа.

На мезо нивоу уочљиве су разлике на нивоу град-село, центар-периферија. Следећи концепт дифузионистичких теорија друштвених промена, можемо рећи да је до промена друштвеног положаја жена најпре дошло у великим градовима: Београду, Новом Саду, Суботици. Ти су градови били културни и образовни центри, па не чуди што је управо у њима дошло до првих видљивих корака еманципације жена.

Када је искорак у сферу рада у питању, очигледно је да су жене у све већем броју приступале радном контингенту Краљевине Југославије. Њихово присуство послодавцима је пружило прилику за смањење надница и експлоатацију, како радница тако и радника. Као одговор на експлоатацију, раднице покрећу штрајкове и оснивају синдикате, чији је задатак заштита права запослених, у току радног времена. До позитивних промена није дошло одмах, али је њихов пут био осигуран организованом групном акцијом запослених жена и мушкараца.

Образовање у Краљевини Југославији, према подацима којим располажемо, било је *болна тачка*. Ипак, 30-их година 20. века дошло је до видљивих промена у великим урбаним срединама. Образоване жене, пре свега уметнице и представнице интелигенције, преузеле су видљиве кораке борбе за изједначавање могућности за школовање и рад у високошколским установама и институцијама културе.

Место становања било је кључни услов за (не)еманципацију жена у Краљевини Југославији. Није било исто живети и ради-

ти као жена у граду или селу, центру или периферији. Доказ је упоређивање свакодневног живота жена из различитих социјалних кругова и места становања. Разлика између центра и периферије видљива је на релацији: велики развијени делови Србије – Косово и Метохија.

Брачно стање условило је еманципацију жена, такође. Није тешко замислити да су образоване жене, у великим урбаним срединама, имале подршку својих мужева. Чак и без потпуне подршке, лакше им је било изборити се за исту или се развести. Удате жене у руралним срединама и периферији нису биле у прилици да своје ставове износе у породици, нити јавно, што је очигледно на примеру Косова и Метохије, где је жена неретко била изједначена са члановима послуге.

На микро нивоу, до промена је такође долазило у различитим подручјима и у неуједначеним временским оквирима. Жена је себе као личности лакше постајала свесна у великим урбаним срединама, под утицајем образовног и културног система, до којих су и инострани модернизацијски утицаји лакше допирали.

Промена друштвеног положаја жена на три поменута нивоа указује да је Краљевина Југославија била држава неуједначеног нивоа развијености. Настала по узору на модерне европске земље, требало је да својим грађанима и грађанкама пружи јасне доказе европске модерности, што спутана ратовима, неписменим сељаштвом, лошим законским и економским оквиром није била у прилици да учини. Наведени временски исечак, с друге стране, значајан је за истраживања с аспекта историјске социологије јер, између осталог, пружа основ за разумевање друштвених збивања која су уследила након пропасти државе. Једном започета борба за промену друштвеног положаја жена није могла бити угушена. Њен интензитет био је отежан ратовима и осталим друштвеним неприликама, због чега она, у референтном оквиру на који се овај рад односи, до данас није окончана.

Цитирана дела

Божиновић 1996: Н. Божиновић, *Женско питање у Србији у 19. и 20. веку*, Београд.

Вучетић 2007: Р. Вучетић, „Жена у граду – Између резервата приватног и освајања места у јавном животу“, у: Милан Ристовић (пр), *Приватни живот код Срба у 20. веку*, Клио, Београд, стр. 131–164.

- Ђуровић 1998: С. Ђуровић, „Историја жена – општа методолошка разматрања са освртом на југословенски историјски простор у 20. веку“, у: *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века*, 2. Положај жене као мерило модернизације, Институт за новију историју Србије, Београд, стр. 534–551.
- Исић 1998: М. Исић, „Жена у сеоској породици у Србији између два рата“, у: *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века*, 2. Положај жене као мерило модернизације, стр. 183–201.
- Исић 2007: М. Исић, „Приватност на селу“, у: Милан Ристовић (пр), *Приватни живот код Срба у 20. веку*, стр. 379–411.
- Кецман 1978: Ј. Кецман, *Жене Југославије у радничком покрету и женским организацијама 1918–1941*, Институт за савремену историју, Београд.
- Миленковић 1998: М. Миленковић, „Жене раднице у привреди Србије 1918–1929. године“, у: *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века*, 2. Положај жене као мерило модернизације, стр. 218–227.
- Обрадовић 1998: М. Обрадовић, „Удружење универзитетски образованих жена у Југославији 1927–1941. године“, у: *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века*, 2. Положај жене као мерило модернизације, стр. 252–263.
- Ристовић 2007: М. Ристовић „Од конструкције до деконструкције приватности (и назад) – време, простор, људи, питања“, у: Милан Ристовић (пр), *Приватни живот код Срба у 20. веку*, стр. 5–29.
- Рјенкур 1988: А. Де Рјенкур, *Жена и моћ кроз историју*, Београд.
- Фолић 1998: М. Фолић, „Друштвени положај жене у Јужној Србији у другој половини 19. и на почетку 20. века“, у: *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века*, 2. Положај жене као мерило модернизације, стр. 201–211.
- Храбак 2009: Б. Храбак, „Статистика избора народних посланика на Косову и Метохији 1920–1939. године“, у: Радмило Петровић (ур), *Прошлост, садашњост и будућност Срба Косова и Метохије*, Филозофски факултет, Косовска Митровица, стр. 143–199.

Литература

- Божиновић 1996: Н. Божиновић, *Женско питање у Србији у 19. и 20. веку*, Београд.
- Вучетић 2007: Р. Вучетић, „Жена у граду – Између резервата приватног и освајања места у јавном животу“, у: Милан Ристовић

- (пр), *Приватни живот код Срба у 20. веку*, Клио, Београд, стр. 131–164.
- Ђуровић 1998: С. Ђуровић, „Историја жена – општа методолошка разматрања са освртом на југословенски историјски простор у 20. веку“, у: *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века, 2. Положај жене као мерило модернизације*, Институт за новију историју Србије, Београд, стр. 534–551.
- Исић 1998: М. Исић, „Жена у сеоској породици у Србији између два рата“, у: *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века, 2. Положај жене као мерило модернизације*, стр. 183–201.
- Исић 2007: М. Исић, „Приватност на селу“, у: Милан Ристовић (пр), *Приватни живот код Срба у 20. веку*, стр. 379–411.
- Кецман 1978: Ј. Кецман, *Жене Југославије у радничком покрету и женским организацијама 1918–1941*, Институт за савремену историју, Београд.
- Кочовић 2002: Д. Кочовић, *Развој социјалне политике Југославије*, Београд.
- Марковић 1998: П. Марковић, „Место жене у јавном мњењу Београда 1918–1965“, у: *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века, 2. Положај жене као мерило модернизације*, стр. 373–385.
- Миленковић 1998: М. Миленковић, „Жене раднице у привреди Србије 1918–1929. године“, у: *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века, 2. Положај жене као мерило модернизације*, стр. 218–227.
- Милетић-Степановић 2006: В. Милетић-Степановић, *Насиље над женама у Србији на размеђи миленијума*, Институт за социолошка истраживања, Београд.
- Милић 1998: А. Милић, „Патријархални поредак, револуција и сазнање о положају жене“, у: *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века, 2. Положај жене као мерило модернизације*, стр. 551–561.
- Надовеза 1998: Б. Надовеза, „Нека конзервативна гледишта о положају жене у Србији између два светска рата“, у: *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века, 2. Положај жене као мерило модернизације*, стр. 434–443.
- Обрадовић 1998: М. Обрадовић, „Удружење универзитетски образованих жена у Југославији 1927–1941. године“, у: *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века, 2. Положај жене као мерило модернизације*, стр. 252–263.
- Радић 1998: Р. Радић, „Ставови о жени у у радовима православног теолога“, у: *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20.*

- века, 2. Положај жене као мерило модернизације, стр. 113–126.
- Ристовић 2007: М. Ристовић „Од конструкције до деконструкције приватности (и назад) – време, простор, људи, питања“, у: Милан Ристовић (пр), *Приватни живот код Срба у 20. веку*, стр. 5–29.
- Рјенкур 1988: А. Де Рјенкур, *Жена и моћ кроз историју*, Београд.
- Фолић 1998: М. Фолић, „Друштвени положај жене у Јужној Србији у другој половини 19. и на почетку 20. века“, у: *Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века, 2. Положај жене као мерило модернизације*, стр. 201–211.
- Храбак 2009: Б. Храбак, „Статистика избора народних посланика на Косову и Метохији 1920–1939. године“, у: Радмило Петровић (ур), *Прошлост, садашњост и будућност Срба Косова и Метохије*, Филозофски факултет, Косовска Митровица, стр. 143–199.

Интернет извори

- <http://www.womenngo.org.rs/content/blogcategory/28/61/> – 47k
- Папин Јована, *Злостављање статистике*, <http://www.nspm.rs/kulturna-politika/zlostavljanjestatistike.html>
- <http://www.srpskapolitika.com/Tekstovi/Analize/2008/latinica/135.html>

SUMMARY

In this essay I described social status of women in Serbian, in time of Kingdom of Yugoslavia. The time frame mentioned above is of great significance because women of that time made important steps on the path of emancipation. First I described discussion on social status of women in Europe in order to clarify the position of Serbian women in given time frame. Then I gave description of social status of women in Serbia, in urban and rural areas, as well as in Kosovo and Metohia as one of the areas with lowest levels of development in Kingdom of Yugoslavia. I tried to describe the social status of women from general/social, meso and micro levels. By describing the changes of social status of women on three levels mentioned above, we get impression that Kingdom of Yugoslavia was the state with different levels of development through its territory. Made on the model of modern European countries, the state was supposed to provide clear proofs of European modernity to its citizens, which was hard, if not impossible to achieve because of being restrained by wars, illiterate peasantry and poor legislative and economic

frames. On the other hand, this time frame is significant for research from the aspect of historical sociology because, amongst other things, gives basis for understanding of social events that followed the decline and fall of previously mentioned state. The struggle for change of social status of women that once started, could not be stopped anymore. Its intensity was limited by various wars and other social negative events, which resulted with the fact that it is still ongoing up to present day.

Key words: social status of women, Kingdom of Yugoslavia, emancipation, Kosovo and Metohia.